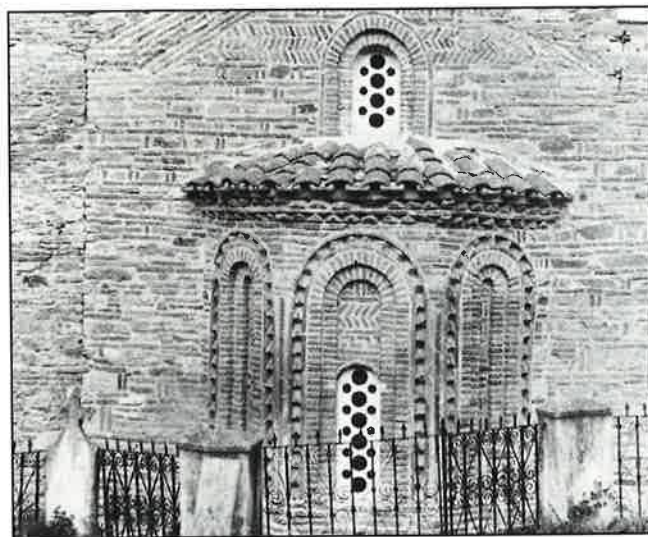

Врање

Свети Прохор Пчињски

Црква је подигнута на старом култном месту, где се подвизавао пустиножитељ Прохор. Предање је приписало подизање цркве краљу Милутину (Стојановић, *Родослови и лејоџиси*, 32). Црква је по други пут била живописана 1488/9. године, можда после неког пожара (о овим фрескама G. Subotić, *La peinture des Saints-Pierre-et-Paul à Orlica et son cercle stylistique*, Sixième congrès international d'études du Sud-Est européen. Résumés des communications – la littérature, ethnologie, droit, arts, tables rondes, Sofia 1989, 201–202; Исти, *Обнова зидног сликарства у Светом Прохору Пчињском крајем XV века*, Лесковачки зборник XXIX, 1989, 9–14; С. Петковић, *Српска уметности у XVI и XVII веку*, Београд 1995, 29–31). У следећим вековима је око цркве подигнуто више параклиса и у неким су сачуване фреске XVII столећа (уп. А. Јовановић, *Пчиња. Историјска црква из нове српске покрајине*, Гласник СУД 49, 1881, 316–322; Ј. Хаџи-Васиљевић, *Свети Прохор Пчињски и његов манастир*, ГНЧ XX, 1900, 73–83). Највећи део тих додатака је био порушен 1898. кад је сазидана нова црква (Петковић, *Преглед*, 269), а била је поштеђена само црква из XIV века (осим њеног западног дела) и она је постала протезис нове грађевине. Непознат је првобитан патрон цркве; можда је то био арханђео Михаило.

Због каснијих рушења и доградњи, није до краја јасан облик старије цркве. Она је сигурно, међутим, била малих димензија, једнобродна, без куполе и с апсидом на источној страни.

Непознати су време подизања и живописања цркве, и њен ктитор. Мало је вероватно да је то био краљ Милутин, јер је све његове задужбине пажљиво написао архиепископ Данило, не помињући Св. Прохора на Пчињи. Податак у Карловачком родос-

лову темељи се можда на неком несачуваном натпису у цркви, у којем се наводило да је црква била подигнута у Милутиново време. А да се обнова заиста десила почетком XIV века сведочи начин градње цркве и још више опека с именом Сава на северној фасади (Ј. Хаџи-Васиљевић, *Свети Прохор Пчињски*, 77; Б. Дељанин, *Испраживачки радови у 1983. години у манастиру Прохору Пчињском*, Гласник ДКС 8, 1984, 43), грађијом слова врло слична оним на Богородици Љевишкој (уп. С. М. Ненадовић, *Богородица Љевишка*, Београд 1963, 26, т. XXXIX, XL), па је ван сваке сумње да је реч о истој особи – призренском епископу (1307–1309) и архиепископу Сави III (1309–1316). Уверени да се опека са Савиним именом могла појавити на цркви Св. Прохора само у време кад је Сава био архиепископ, јер је тек тада могао бити поменут и у источном делу земље, Г. Суботић и Д. Тодоровић су подизање цркве сместили у време између 1309. и 1316. године, а њено живописање изједначили с оним у оближњем Старом Нагоричину (1316–1317) (Суботић – Тодоровић, *Свети Прохор Пчињски*, 123–124, 137). Постоје, међутим, наговештаји да се све то могло десити и нешто раније. Наиме – колико је данас познато – области на југу, које је краљ Милутин укључио у српску државу још 1282–1283. године, нису ни у првим деценијама XIV века биле организоване у посебне епископије. Духовну власт у њима имали су призренски и липљански, а можда и дебарски и скопски епископи (Јанковић, *Епископије и митрополије*, 59–60). То би изгледа потврђивало и једно место у Грачаничкој повељи (уп. последње и најтачније читање: Б. Живковић, *Грачаничка повеља*, Београд 1992, 39–42), прилично оштећено, али је његов смисао јасан: грчке области на југу (Врање, Славиште, Злетово, Морозвизд итд.) краљ је доделио Призренској и Лип-

љанској епископији, без навођења њиховог разграничења. У сваком случају, призренски епископ је могао бити надлежан за област Враћа, у којој се налазио Св. Прохор на Пчињи, што би потврђивала опека са Савиним именом, слична оним на Богородици Љевишкој, које су биле уграђене баш кад је Сава тамо био епископ. Чини се стога вероватније да је црква на Пчињи била саграђена између 1307. и 1309. и да је неке заслуге за њено подизање имао епископ Сава. То истовремено значи, да је била живописана неколико година касније, после Љевишке, а пре Нагоричина, дакле, око 1315. године.

Од тих фресака данас се виде сасвим мали делови, који су откривени и очишћени 1981–1982. године: М. Анђелковић, *Почетак исцртавањских радова на фрескама манастира Св. Прохора Пчињског (радови у 1981. години)*, Гласник ДКС 7 (1983), 38–41. Нови слој фресака је 1488/9. скоро дословно поновио старији.

Сликар фресака је био Михаило (Астрапа) који се потписао на штиту св. Димитрија (Суботић – Тодоровић, *Свети Прохор Пчињски*, 125–126).

Натписи на фрескама су били грчки.

Пошто је новије сликарство (1488/9) поновило старије, овде ћемо навести све фреске сачуване у цркви, а звездицом означити оне XIV века, откривене потпуно или само делимично.

Ајсида

У конхи је попрсје Богородице с Христом и испод ње Служба свете литургије, с фигурама св. Василија, Јована Златоуста, Григорија Богослова и Атанасија Великог.

Свод

Од Великих празника на њему су сачувани Рођење, Распеће, делови Уласка у Јерусалим и Силаска у ад.

Зидови

На источном зиду се изнад апсиде налази доњи део Вазнесења, а у нижој зони Мандилион, Благовести и Сусрет Марије и Јелисавете. Око апсиде су Причешће апостола и ниже светитељи Поликарп, Данило Столпник, Симеон Столпник* и у попрсју Власије. У ниши протезиса се налази непознати ђакон*, а у ниши ђаконикона св. Стефан. На јужном зиду су у горњој зони сцене Тајна вечера и Прање ногу; у средњој Христово јављање мироносицама, Исцељење раслабљеног и Исцељење слепог; у најнижој св. Кирил Александријски и св. Климент(?), учесници Службе свете литургије, затим св. Роман, св. Прохор Пчињски, св. Сава Српски и св. Георгије. На северном зиду су у врху Пут на Голготу, Пењање на крст и Скидање с крста, испод Исцељење Петрове таште*, скоро уништено Исцељење прокажених и Мироносице на Христовом гробу*, а у најнижој зони остатак једног светитеља*, св. Димитрије*, арханђео (само делом сачуван)* и припадници Службе свете литургије: Никола* и Силвестер*. (Ј. Хаџи-Васиљевић, *Свети Прохор Пчињски*, 82, видео је још неке светитељске фигуре: на десној страни – на јужном зиду? – били су насликани и св. Мардарије, Евстратије, Авксентије и други, а на левој – на северном зиду? – св. Константин и Јелена, св. Симеон Српски и други.)

Недавно пронађени делови живописа XIV века у Св. Прохору Пчињском већ су потпуно изучени. Суботић и Тодоровић (*Свети Прохор Пчињски*, 117–137) пажљиво су издвојили два слоја и уочили да млађи понавља старији, објаснили програм фресака и упоредили га са другим у Милутиновим црквама, пре свега у Нагоричину и Грачаници. Пошло им је за руком да прочитају име сликара Михаила на штиту св. Димитрија, што им је дало повода да саопште све познате чињенице о овом сликару и његовим сарадницима. Старији слој фресака су датовали између 1316. и 1317. године.